

УДК 94(477)«1920»

**БІЛЬШОВИЦЬКА ДЕРЖАВНА
ПОЛІТИКА У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ
ПОЧАТКУ 1920–Х РР.****BILSHOVIC STATE POLICY IN THE FIELD
ADMINISTRATIVE–TERRITORIAL SYSTEM
AT THE BEGINNING OF 1920S****Сокирська В. В.,**

доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та методик навчання,
Уманський державний педагогічний університет
ім. Павла Тичини (Умань, Україна), e-mail: vlada.
sokirskaya@ukr.net, ORCID: 0000–0002–9983–3234.

Sokyrskaya V. V.,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the
department of World History and Methods of
Teaching, Paulo Tychyna Uman State Pedagogical
University (Uman, Ukraine), e-mail: vlada.sokirskaya@
ukr.net, ORCID: 0000–0002–9983–3234.

Висвітлено більшовицьку державну політику у сфері адміністративно–територіального устрою 1919–1923 рр. Досліджено механізми зміни українсько–російського кордону, проаналізовано заходи та виявлено чинники, що впливало на здійснення територіального розмежування між РСФРР і УСРР. Показано суперечливість у відносинах між радянськими республіками з питання правового регламентування кордону між ними на початку 1920–х рр.

Ключові слова: РСФРР, УСРР, російсько–український кордон, радянська влада.

The article deals with Bolshevik state policy in the area of administrative–territorial structure of 1919–1923. The mechanisms of change of the Ukrainian–Russian border were examined, it was also analyzed measures and factors that had been influencing the territorial division between the RSFRR and the Ukrainian SSR. The contradictory of relations between the Soviet republics in the issue of the legal regulation of the border between them in the early 1920s were shown.

Keywords: RSFRR, USSR, Russian–Ukrainian border, Soviet power.

Дослідження питання правового визнання кордону між РСФРР і УСРР на початку 1920–х рр. сприяє розумінню суті відносин між ними, дає змогу зрозуміти визначення Кремлем державного статусу України. Російсько–українська територіальна межа стала дзеркалом тодішньої політичної ситуації.

Кінець 1918р.–середина 1919р. характеризується спадом національно–демократичної революції в Україні, розрізненістю українських національних сил та агресією російських більшовицьких військ. У період з 1 червня 1919 р. по 28 грудня 1920 р. було започатковано процес створення союзної держави під зверхністю РСФРР. Від підписання «Союзного робітничо–селянського договору між РСФРР і УСРР» 28 грудня 1920 р. і до прийняття Конституції СРСР 6 липня 1923 р. відносини між республіками набули характеру військово–господарського, дипломатичного і політичного союзу. У цей час відносини РСФРР з УСРР мали міжнародно–правовий характер, що були сформовані на підставі договорів 1 червня 1919 р. та 28 грудня 1920 р., тому саме в цей період загострилося питання визначення українсько–російського міждержавного кордону.

Росія не мала чіткої концепції побудови відносин з національними територіями, що входили до складу колишньої Російської імперії. Договір між РСФРР і УСРР, підписаний у грудні 1920 р., був правовим ескізом міждержавних відносин Росії та України. Руйнуючи імперські структури, більшовицьке керівництво розраховувало на силу російського впливу [28, с. 11–12].

При дослідженні цієї проблеми ставимо за мету детально простежити механізми зміни кордону та виявити основні чинники, що вплинули на перебіг територіального розмежування між РСФРР і УСРР на початку 1920–х рр. Надаючи пріоритет у дослідженні позиції української сторони, нам доводилося зважати на ставлення Кремля, за яким залишалося останнє слово у вирішенні такого принципового питання. Вказані чинники зумовили дослідницькі пріоритети.

Вивченням проблеми становлення російсько–українського кордону переймалася незначна кількість українських науковців. Однією з перших і найбільш узагальнених праць можна назвати дослідження В. Боечка, О. Ганжі, Б. Захарчука [2]. Фрагментарно ця тема постає у працях В. Кузьменка [18], Т. Бикової [3], Я. Верменич [5; 6], С. Кульчицького і Г. Єфіменка [14], М. Дмитрієнко [10], М. Дністрянського [9], В. Сергійчука [26; 27]. У працях істориків (О. Дубрава [12], М. Дністрянський [9], В. Кабузан, В. Романцов [23]) більше уваги приділяється висвітленню особливостей формування та просторового розвитку українських етнічної території, всебічно досліджуються впливи колонізаторської політики сусідніх держав на формування адміністративно–територіального устрою України. Спеціальних історичних досліджень із залученням широкої джерельної бази вітчизняних та російських архівних установ з окресленої теми, де б глибоко аналізувалася проблемність становлення кордону між двома радянськими республіками, на сьогодні не існує.

У силу різних історичних обставин, починаючи ще з XVI ст., території Сіверщини, Слобожанщини, Надіння та Кубані заселялися етнічними українцями. Упродовж XVII–XIX століть на сході й південному сході українського етнічного терену сформувався досить великий масив, який охоплював повністю землі тодішніх Харківської, частково Курської, Воронежської, Чорноморської, Ставропольської губерній, а також Кубанської і Донської областей.

Контури суцільного українського етнографічного масиву в Російській імперії вперше були визначені Переписом населення Російської імперії 28 січня 1897 р. [22, с. 28]. За даними перепису 1897 р., українці склали абсолютну більшість у 9 губерніях. У Подільській губернії проживало 2 млн. 442,8 тис. українців (що становило 80,9% усього її населення), у Київській губернії – 2 млн. 819,1 тис. (79,2%), Волинській губернії – 2 млн. 95,6 тис. (70,1%), Полтавській губернії – 2 млн. 583,1 тис. (93,0%), Харківській губернії – 2 млн. 9,5 тис. (80,6%), Чернігівській губернії – 1 млн.

526,1 тис. (66,4%; в українських повітах – від 86 до 98%), Катеринославській губернії – 1 млн. 456,4 тис. (68,9%), Херсонській губернії – 1 млн. 462,0 тис. (53,5%), Таврійській губернії – 611,1 тис. (42,2%, на материковій частині – 60,6%). У кожному з повітів цих губерній, за винятком 4 північних повітів Чернігівщини та півострівної частини Таврійської губернії (Крим), українці становили абсолютну зрідку – відносно більшість [21, с. 112].

Ще в одній адміністративно-територіальній одиниці Російської імперії – Кубанській області – українці сформували відносно більшість. Тут проживало 1 млн. 270,6 тис. українців (47% населення області). Водночас у Темрюцькому відділі цієї області частка українців складала 75%, Єйському – 74%, Катеринодарському – 52%. Чималим був відсоток українців і в Майкопському (31%), Баталпашинському (27%) відділах та Туапсинському (24%) окрузі Чорноморської губернії, яка була виділена з Кубанської області у 1896 р.

Накрайньому сході українського етнографічного масиву – в Області Війська Донського – проживало 719,7 тис. українців, що складало 28,1% населення області. У Таганрозькому повіті українці становили абсолютну більшість (61%), а ще в 3-х – Ростовському (31%), Донецькому (38%) та Сальському (28%) – значну частину місцевого населення. Основним населенням були українці і в Новогригор'євському повіті Ставропольської губернії – 50%. У 2-х повітах цієї губернії – Медвеж'єнському (45%) та Александрівському (38%) – українці не склали абсолютної більшості.

Значна кількість українців проживала за межами основних 9 губерній у повітах інших губерній на північному сході від основних губерній. Так, у Курській губернії їх було 527,8 тис. (22,3%), при цьому у Грайворонському повіті – 58%, Путивльському – 52%, Новооскольському – 51%. Були повіти, де українці становили значну частину населення і проживали здебільшого у волостях, які межували з українськими повітами. Це Суджанський (48%), Рильський (36%), Корочанський (34%), Белгородський (21%) повіти. У Воронезькій губернії мешкало 915,9 тис. українців, причому в Богучарському повіті вони становили 82%, в Острогоському – 90%, Бирюченському – 71%, Валуйківському – 51%. Безпосередньо межувало з українськими повітами й українське населення Павловського повіту (42%) [21, с. 142].

Історичне формування державної території України, її сухопутного і морського кордону, які не співпадають з етнічними межами, здійснювалося упродовж століть. Тривалий час український етнос був розділений кордонами різних держав, що негативно впливало на процес його консолідації і формування почуття єдності.

Розпад Російської імперії супроводжувався появою на її теренах 14 нових державно-територіальних утворень. Деякі з них, як наприклад Білоруська Народна Республіка, Всевелике Військо Донське, Крим безпосередньо

межували з Україною. Зі встановлення радянської влади в Україні, республіка проголошувалася структурно-функціональною частиною РСФРР. Державна територія не була чітко окреслена, при організації місцевих органів влади (революційних комісаріатів) використовувалася стара схема територіально-адміністративного поділу. Фактично, повноваження уряду були обмеженими: управління найчастіше здійснювало керівництво Червоної армії та центральні емісари. Серед керівництва республіки було обмаль діячів, які б відстоювали ідею української державності навіть в українській формі [9, с. 86].

Політика радянської влади щодо території України нічим не відрізнялася від політики Російської імперії. Декларовані кроки більшовиків створювали ілюзію демократичної та відкритої національної політики. На жаль, вона проводилася відповідно до принципу революційної доцільності, а утворення суверенної незалежної Української держави не узгоджувалось з планами більшовиків. У процес розмежування між РСФРР і УСРР залучались економічні мотиви. Риторика більшовицького керівництва свідчила про імперське сприйняття національних територій, ігнорування в них революційних процесів.

Незважаючи на формальне закріплення права націй на самовизначення у декретах II Всеросійського з'їзду рад та в Декларації прав народів Росії, керівництво РСФРР відразу ж розпочало приховану боротьбу за встановлення контролю над Україною та її ресурсами. Однією з перших постала проблема визначення кордонів. Заходи, спрямовані на політичне опанування радянською Росією України йшли поза площину правового оформлення державних стосунків. Міждержавні відносини РСФРР і УСРР базувалися на основі більшовицької доктрини, спільності ідеологічних і політичних завдань, однаково організованого і на спільних засадах побудованого державного устрою та соціально-економічного укладу. Факт розгляду на засіданні новоствореного Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 27 грудня 1918 р. становища в Білгороді і Глухові, як і ухвалення того ж дня рішення про передачу уряду із Суджі до Білгорода, підтверджує тезу про те, що нове керівництво радянської України вважало ці регіони українськими [15, с. 326].

На час свого другого приходу в Україну у 1919 р. радянська влада стала централізованішою, питання про кордони між УСРР і РСФРР набули нової актуальності. У питаннях територіального розмежування Кремль, принципово не відмовляючись від етнографічного критерію, який забезпечував більшовикам перемоги, обмежувався колишнім губернським поділом.

13 січня 1919 р. Наркомат закордонних справ РСФРР звернувся до Раднаркому РСФРР з пропозицією спільно з представниками радянських республік розглянути територіальні питання. З цього приводу відбулося кілька засідань. Росія прийняла умови, щоб до її складу увійшли території, де більшість населення

становили росіяни, а також землі, де вони були в меншості, але їх обласний центр знаходився в Росії [30, арк. 3]. Український Тимчасовий робітничо–селянський уряд відреагував миттєво. 16 січня ним був виданий декрет, за підписом голови цього уряду Г. П'ятова, «Про приєднання Білгородського повіту до Харківської губернії», в якому зазначалося: «З огляду на природне тяжіння Білгородського повіту до Харківщини, Тимчасовий робітничо–селянський уряд України постановив: згідно клопотання Білгородського ревкому приєднати Білгородський повіт до Харківської губернії» [7, арк. 3].

Це рішення українського уряду викликало негативну реакцію керівництва Курської губернії, до складу якого раніше входив Білгородський повіт. Крім того, Орловський військовий комісар намагався підпорядкувати собі у військовому відношенні Чернігівську губернію та військові питання Грайворонського повіту. Було ухвалено рішення: «Внаслідок заплутаності питання подати запит через т. Чичеріна до Раднаркому РСФРР про включення Білгородського і Грайворонського повітів до складу Харківської губернії і передачу всіх повітів Чернігівської губернії до складу України як тимчасовий кордон» [33, арк. 26].

У цей період виникала маса непорозумінь з приводу адміністративної приналежності прикордонних територій. У постанові Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад «Про адміністративне управління областей прифронтової зони України» від 26 січня 1919 р. за підписом голови ВЦВК Я. Свердлова вказувалося, що «...до встановлення точних кордонів України з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою та з метою безперервності адміністративного апарату і усунення двовладдя в повітах прифронтової смуги України, Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет Рад постановив стосовно адміністративного управління вказаних областей, аж до встановлення точних кордонів України з РСФРР, керуватися наступними правилами: 1) якщо губернське місто знаходиться на території РСФРР і має своє губернське адміністративне управління, то повіти, що звільняються, підпорядковуються останньому; 2) якщо губернське місто лежить на українській території, то: а) до його звільнення адміністративне управління повітів залишається в тому вигляді, в якому воно знаходилося до опублікування цієї постанови; б) після його звільнення і встановлення в ньому губернського адміністративного апарату, всі повіти негайно підпорядковуються цьому, новоутвореному губернському центру» [25, с. 4–6].

Формальна належність вказаних повітів до України дала підстави Тимчасовому робітничо–селянському уряду вважати їх українськими. До початку лютого 1919 р. чинним був гетьманський адміністративний поділ, якого дотримувався український радянський уряд. Хоча до цього адмінподілу більшовики мали масу зауважень. Як писав Е. Квірінг у лютому 1919 р.: «Ми беремо кордони гетьманської України. Але це

цілком довільні, насильницькі кордони. На яких підставах і Гомель, і район Полісся були приєднані до України? Чому весь Донецький басейн може бути приєднаний до України? Хто може сказати з впевненістю, що опитування населення Донецького басейну і ряду інших областей дасть більшість за приєднання цих районів до нас? Ні Українській, ні Російській радянським республікам немає необхідності піднімати питання про кордони» [17, с. 30].

Не будучи самостійним, уряд УСРР 7 лютого 1919 р. змушений був погодитися з політикою Кремля і Грайворонський та Білгородський повіти мали відійти до РСФРР. Однак, як виявилось невдовзі, подібне правило не стало універсальним. Ним нехтували, коли потрібно було відокремити певні території від України.

Остаточне питання про територіальне розмежування республік мало бути вирішене на спільній конференції представників Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусії і України. Постановою Тимчасового робітничо–селянського уряду України від 31 січня 1919 р. за підписом голови РНК УСРР Х. Раковського, інтереси України в Москві мали представляти члени уряду Г. П'ятов і Я. Дробніс [33, арк. 16].

Однак конференція не відбулася. 25 лютого 1919 р. при Економічно–правовому відділі Наркомату закордонних справ РСФРР пройшла міжвідомча нарада, на порядку денному якої було питання кордону з Україною. Нарада ухвалила рішення про збереження дореволюційних кордонів між губерніями. Два повіти Чернігівської губернії – Суразький і Новозибківський, були передані до складу Гомельської губернії РСФРР. До Курської губернії також відійшли повіти Білгородський та Грайворонський. Обговорювалося також питання кордону між Україною та Донською областю РСФРР, УСРР та Білорусько–Литовською республікою, Україною та Кримом [31, арк. 93].

Фактично, рішення наради 25 лютого 1919 р. було конвертоване у «Договір про кордони з Російською СФРР», а 10 березня 1919 р. затверджене на розширеному засіданні Раднаркому УСРР в присутності представника Наркомату закордонних справ РСФРР в уряді УСРР Д. Гопнера [31, арк. 110].

Однак вказане «губернське» обмеження етнографічного критерію стосувалося лише українських претензій. Жодного етнографічно українського регіону з РСФРР не було передано до складу Радянської України, натомість Крим і чотири повіти Чернігівської губернії були виключені зі складу УСРР. Цими діями з боку Кремля підкреслювалася нерівноправність радянських республік і брехлива суть декларованих принципів.

«Договір про кордон» від 25 лютого 1919 р. укладався в умовах громадянської війни, мав багато недоліків, оскільки не було можливості глибоко проаналізувати національний склад населення, господарські та побутові умови, визначити райони економічного тяжіння. Значна частина населення, яка вважала себе українцями, унаслідок цього

договору залишилася поза межами України, на суміжних з нею територіях РСФРР. Тому не дивно, що після його затвердження до урядових установ УСРР стали надходити листи від жителів Курської та Воронежської губерній. У 1920 р. за входження до складу України висловилися з'їзди Рад Коров'яківської та Кульб'яківської волостей Рильського повіту Курської губернії, Ново-Вознесенської, Успенської, Грайворонської волостей Путивльського повіту та інших.

У зв'язку з тим, що при міждержавному розмежуванні за основу бралися межі територіально-адміністративних одиниць царської Росії, які не узгоджувалися з національними принципами, то і нові кордони в значній мірі не відповідали етнічним [1, с. 105].

Крім того, більшовицьке керівництво, не визнаючи територіальних змін, здійснених урядами попередніх державних формувань в Україні (Української Народної Республіки та Української держави П. Скоропадського), фактично визнало державними адміністративні кордони українських земель, що існували у складі Російської імперії, тобто її колишніх дев'яти губерній – Київської, Херсонської, Подільської, Волинської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської і Таврійської (без Криму) [19, с. 27].

Згадані угоди не охоплювали всіх територій, компактно заселених українцями. Утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки при підтримці військ РСФРР призвело до того, що на початку 1920-х років до УСРР увійшла територія площею всього 443 тис. км², де мешкало 31 млн. населення (23% населення СРСР) [23, с. 79].

Таким чином, за Україною було визнано лише частину території, заселеної українцями, що викликало незадоволення більшості розміщеного там населення. Тактика більшовиків стає зрозумілою з риторики повноважних осіб. Так, зокрема, Д. Гопнер, у відповідь на аргументацію представника України Іванова про економічне і культурне тяжіння Білгородського і Грайворонського повітів до України, підкреслював, що доцільніше підходити до цього питання з економічної й тактичної позиції: «...В економічному відношенні Білгородський повіт, як багатий хлібний центр, має велике значення лише для Великої Росії, залишаючись незначним для України. У тактичному відношенні, у випадку військових невдач України, Велика Росія, раз відмовившись від претензій на Білгородський повіт, тим самим втрапить можливість висування претензій в майбутньому» [32, арк. 110].

Зутвердженням так званої інтернаціоналістської ідеї, що випливала з політичної доктрини РКП(б) та її філії – КП(б)У, питання визначення території та кордонів України в рамках федерації було питанням внутрішнім і не обов'язковим для розв'язання. Закріплення за Україною дев'яти губерній чіткого розмежування за етнічним принципом не передбачало [12, с. 19].

8–10 березня 1919 р. в Харкові відбувся третій з'їзд Рад УСРР, на якому було проголошено

утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки як самостійної держави та прийнято проект Конституції УСРР. З'їздом схвалювалася політика українського уряду на всебічне зміцнення відносин з радянською Росією. Усе це трактувалося як бажання України приєднатися до «прагнень» інших незалежних радянських республік зі створення союзу республік. Тоді ж Український Раднарком затвердив «Договір про кордони з Російською Соціалістичною Радянською Республікою», за яким були визнані державними адміністративні кордони дев'яти губерній, де проживали українці, – Київської, Херсонської, Подільської, Волинської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської і Таврійської.

У «Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним», написаному в грудні 1919 р., В. Ленін переконував: «Питання про те, як визначати державні кордони тепер, на якийсь час – бо ми прагнемо до повного знищення державних кордонів – є питання не основне, не важливе, другорядне. З питанням можна почекати і треба почекати, бо національне недовір'я у широкої маси селян і дрібних хазяйчиків тримається часто дуже міцно, і поспішністю можна його посилити, тобто пошкодити справі повної і остаточної єдності. ...Які б не були кордони України і Росії, які б не були форми їх державних взаємовідносин, це не так важливо, в цьому можна і треба йти на поступки, в цьому можна перепробувати і те, і друге, і третє, – від цього справа робітників і селян, справа перемоги над капіталізмом не загине» [20, с. 218, 220].

Гострота проблеми державного будівництва поставила на порядок денний питання створення адміністративно-територіальних комісій як в РСФРР, так і в УСРР. VII Всеросійський з'їзд Рад постановив практично розробити питання про новий адміністративно-територіальний поділ республіки у відповідності з новими, соціалістичними основами політичного і господарського життя країни [18, с. 475]. Для виконання даної постанови з'їзду, в січні 1920 р. при Президії ЦВК РСФРР була створена Адміністративна комісія Всеросійського ЦВК і Держплану РСФРР, на яку покладалися завдання розроблення загальних принципів нового районування республіки, вирішення окремих конкретних випадків зі створення нових районів, губерній і областей [8, арк. 1]. На першому засіданні, що відбулося 17 січня 1920 р., комісія постановила у своїй роботі з адміністративно-територіального поділу республіки суворо дотримуватися принципу зміцнення пролетарських центрів, прийняти до уваги районування по промислових і сільськогосподарських округах, врахувати всі умови побуту і звичаїв населення, а також становище транспорту – ґрунтового, шосейного, водного і залізничного.

У своїй подальшій діяльності по здійсненню робіт з економічного районування та адміністративно-територіального поділу комісія мала намір створити при НКВС Технічне бюро з питання адміністративного поділу РСФРР, штати

якого мав визначити НКВС, а також залучити до його роботи фахівців—істориків, етнографів, лінгвістів тощо. Нове районування повинне було здійснюватися на основі врахування національного, сільськогосподарського, промислового, військового, транспортного і природно—історичного чинників.

У грудні 1920 р. VIII Всеросійський з'їзд Рад покладав на Президію ВЦВК завдання з прискорення роботи з проведення нового адміністративно—господарського поділу РСФРР переважно на основі економічного тяжіння територій [29, с. 156]. Українська СРР сприйняла ініціативу проведення адміністративної реформи в Росії як керівництво до дії і на своїй території, тим більше, принципи, які сусідня республіка закладала в основу нового адміністративного поділу, відповідали інтересам України.

Питання врегулювання кордонів Української СРР постало вперше на офіційному рівні у 1920 р. з огляду також на масове надходження клопотань населення окремих адміністративних одиниць Курської губернії РСФРР про включення їх до складу УСРР з урахуванням як на етнографічного, так і адміністративного чинників.

У квітні 1920 р. при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР була створена Адміністративно—територіальна комісія, яка координувала перекроювання адміністративно—територіального поділу УСРР та здійснювала коригування кордонів, оскільки ще при створенні УСРР постало питання про неспівпадіння етнографічних кордонів України з кордонами 9 губерній, заселених в переважній більшості українцями і завдяки цьому, віднесених до складу УСРР.

Більшого резонансу питання встановлення чітких меж між УСРР і сусідніми республіками набуло під час роботи Центральної адміністративно—територіальної комісії, створеної в листопаді 1922 р. при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті [24, с. 10].

У 1922 р. розпочалася поступова ліквідація старих губерній і повітів, створення на їх основі округів. Спершу в Україні передбачалося утворити дві області — Південно—Західну і Південну гірничопромишлову. До України повинні були відійти Крим та Ростов. Однак влада України тоді вирішила відмовитися від такого плану, оскільки це «розмивало» кордони республіки і порушувало її державну цілісність.

Отже, дозвіл з боку РКП(б) на утворення радянської України як національної республіки з ознаками державності на початку 1920—х рр. — наявність території з визначеними кордонами, існуванням органів влади, символікою, нормативною базою, хоча і дубльованою з РСФРР — усе це ставало майстерно змонтованим зовнішнім фасадом збереження її незалежного статусу.

В офіційних документах того періоду договірні відносини радянських республік трактувалися як федеративні. У цій дефініції втілювалася не стільки правова природа стосунків, скільки політичне спрямування. З правової точки зору договірні

федерація формується на підставі договору між суб'єктами про створення федеративної держави. Особливістю таких відносин буває те, що федеративні відносини передбачали в перспективі інтеграцію близьких географічно, споріднених історично територій в єдине ціле при збереженні видимого самоуправління і державного статусу складових частин. Російські більшовики, намагаючись зберегти територію колишньої багатонаціональної держави під своєю владою, через федеративні зв'язки прагнули уникнути фрагментації і зберегти єдність, створюючи для радянських республік видимість самостійної державної одиниці. Фактично ж, маємо констатувати, що всі договірні відносини радянських держав 1919—1923 рр. — це шлях до формування унітарної держави з поступовою адаптацією українського суспільства до думки про продовження політики об'єднання старого державно—територіального комплексу, що дав тріщину у 1917 р.

Список використаних джерел

1. Білик, Б. 2005. 'Як встановлювали кордони України в 1918—1928 рр.', *Вісник Київського національного торговельно—економічного університету*, №5, с.102—108.
2. Боечко, ВД., Ганжа, О.І., Захарчук, Б.І., 1994. 'Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан', К.: «Основи»; *Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України*, 168 с.
3. Бикова, Т., 2003. 'Створення Кримської АСРР (1921 р.)', *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*, К.: *Інститут історії України НАН України*, Вип.11, с.177—209.
4. Верменич, ЯВ., 2009. 'Адміністративно—територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування', *НАН України. Інститут історії України*. У 2—х ч, К.: *Інститут історії України*, Ч.2, 370 с.
5. Верменич, ЯВ., 2015. 'Донбас у контексті теорій порубіжжя: соціогуманітарний аналіз', *Український історичний журнал*, Вип.1 (№520), с.108—134.
6. Верменич, ЯВ., Андрощук, ОВ., 2014. 'Зміни адміністративно—територіального устрою України ХХ — ХХІ ст.', К.: *Інститут історії України НАН України*, 182 с.
7. 'Государственный архив Российской Федерации', Ф.Р—5677, Оп.1, Спр.170, 17 арк.
8. Там само, Спр.3, 13 арк.
9. Дністрянський, МС., 1992. 'Кордони України. Територіально—адміністративний устрій', Львів: *Світ*, 144 с.
10. Дмитрієнко, МД., 2003. 'Зміни в адміністративно—територіальному устрої України в 1919—1920 рр.', *Український історичний журнал*, №6, с.68—78.
11. Дмитрієнко, МД., 2004. 'Зміни в адміністративно—територіальному устрої України в 1919—1920 рр.', *Український історичний журнал*, №1, с.43—52.
12. Дубрава, ОП., 1996. 'Формування державних кордонів України (1917—1925 рр.)': Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — «Всесвітня історія», Київ, 24 с.
13. Єфіменко, Г., 2011. 'Визначення кордону між УСРР та РСФРР (1917—1920)', *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*, Вип.20, с.135—176.
14. Єфіменко ГГ., Кульчицький, СВ., 2008. 'Кордони державні України, принципи та історична практика їх визначення', *Енциклопедія історії України*. Т.5. К.: *Наукова думка*, с.137—148.

15. Сфіменко, Г., 2012. 'Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік', К.: *Інститут історії України*, 367 с.

16. Кабузан, ВМ., 2006. 'Українці в мирі: динаміка численності і расселення. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса', *Інститут російської історії РАН*, М.: *Наука*, 658 с.

17. Квіринг, ЭИ., 1988. 'Избранные речи и статьи', С. С. Диброва (рук. кол. сост.) и др., К.: *Политиздат Украины*, I–XIV, 1–485 с., 1 л. портр.

18. 'КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть I. 1898–1925', 1953, Издание седьмое, М.: *Государственное издательство политической литературы*, 952 с.

19. Кузьменко, ВБ., 2005. 'До історії формування північно-східного та східного кордонів України (1917–1925 рр.)', *Університетські наукові записки*, №4 (16). с.26–30.

20. Ленин, ВИ., 1999. 'Неизвестные документы. 1891–1922 гг.', М.: «*Российская политическая энциклопедия*» (РОССПЭН), 607 с.

21. 'Общий свод по империи результатов разработки данных Первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года', 1905, *Изд-е Центр. стат. к-та Мин-ва внутр. дел под ред. Н. А. Тройницкого*, СПб., Т.1. 288 с.

22. 'Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 год', 1904, Т. XLI. Таврическая губерния', СПб., 310 с.

23. Романцов, ВО., 1998. 'Український етнос: на етнічних землях та її межами (XVIII–XX століття)', К.: *Видавництво імені Олени Теліги*, 184 с.

24. Сагач, ОМ., 2011. 'Діяльність Центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВК із здійснення реформи територіального устрою в УСРР (20–ті рр. XX ст.)': Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України, Київ, 20 с.

25. 'Сборник документов о пограничном споре между Россией и Украиной в 1920–1925 гг. за Таганрогско-Шахтинскую территорию Донской области', 2007, Сост. Галкин Ю. И., М., 64 с.

26. Сергійчук, Володимир, 2008. 'Етнічні межі і державний кордон України', Вид. 3-є, доповнене, К.: *ІІІ Сергійчук М. І.*, 560 с.

27. Сергійчук, В., 1994. 'Не ми згадали про кордони', *Розбудова держави*, №6, с.29–35.

28. 'Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства', 1921, №1, 3 января, с.11–12.

29. 'Съезды советов Всероссийские и Союза ССР в постановлениях и резолюциях: сборник', 1935, Коммунистическая академия. Институт советского строительства и права; подгот. А. Алымов [и др.], М.: *Издательство «Власть Советов» при Президиуме ВЦИК*, XX, 528 с.

30. 'Центральний державний архів вищих органів влади і управління України', Ф.1, Оп.2, Спр.3146, 31 арк.

31. Там само, Ф.1, Оп.2, Спр.1808, 139 арк.

32. Там само, Ф.2, Оп.1, Спр.15, 201 арк.

33. Там само, Ф.2, Оп.1, Спр.47, 165 арк.

References

1. Bilyk, V. 2005. 'Jak vstanovljuvaly kordony Ukrai'ny v 1918–1928 rr. (How did the boundaries of Ukraine in 1918–1928)', *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu*, №5, s.102–108.

2. Wojechko, VD., Ganzha, O.I., Zaharchuk, B.I., 1994. 'Kordony Ukrai'ny: istorychna retrospektyva ta suchasnyj stan (Borders of Ukraine: historical retrospective and state of the art)', К.: «*Osnovu*»; *Instytut derzhavnogo upravlinnja ta misceвого samovrjaduvannja pry Kabineti Ministriv Ukrai'ny*, 168 s.

3. Bykova, T., 2003. 'Stvorennja Kryms'koi' ASRR (1921 r.) (Creation of the Crimean ASSR (1921))', *Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky: Mizhvidomchij zbirnyk naukovyh prac'*, К.: *Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny*, Vyp.11, s.177–209.

4. Veremnych, JaV., 2009. 'Administratyvno-terytorial'nyj ustrij Ukrai'ny: evoljucija, suchasnyj stan, problemy reformuvannja (Administrative-territorial structure of Ukraine: evolution, current state, problems of reform)', *NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny*. U 2-h ch, К.: *Instytut istorii' Ukrai'ny*, Ch.2, 370 s.

5. Veremnych, JaV., 2015. 'Donbas u konteksti teorij porubizhzhja: sociogumanitarnyj analiz (Donbas in the context of theories of digestion: socio-humanitarian analysis)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, Vyp.1 (№520), s.108–134.

6. Veremnych, JaV., Androshhuk, OV., 2014. 'Zminy administratyvno-terytorial'nogo ustroju Ukrai'ny XX – XXI st. (Changes in the administrative-territorial structure of Ukraine in the 20th – 21st centuries)', К.: *Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny*, 182 s.

7. 'Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii (State Archive of the Russian Federation)', F.R–5677, Op.1, Spr.170, 17 ark.

8. Там само, Spr.3, 13 ark.

9. Dnistrians'kyj, MS., 1992. 'Kordony Ukrai'ny. Terytorial'no-administratyvnyj ustrij (Borders of Ukraine. Territorial-administrative structure)', L'viv: *Svit*, 144 s.

10. Dmytrijenko, MD., 2003. 'Zminy v administratyvno-terytorial'nomu ustroi' Ukrai'ny v 1919–1920 rr. (Changes in the administrative-territorial structure of Ukraine in 1919–1920)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, №6, s.68–78.

11. Dmytrijenko, MD., 2004. 'Zminy v administratyvno-terytorial'nomu ustroi' Ukrai'ny v 1919–1920 rr. (Changes in the administrative-territorial structure of Ukraine in 1919–1920)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, №1, s.43–52.

12. Dubrava, OP., 1996. 'Formuvannja derzhavnyh kordoniv Ukrai'ny (1917–1925 rr.) (Formation of State Borders of Ukraine (1917–1925))': Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 – «*Vsesvitnja istorija*», Kyi'v, 24 s.

13. Jefimenko, G., 2011. 'Vyznachennja kordonu mizh USRR ta RSFR (1917–1920) (Determination of the boundary between the Ukrainian SSR and the RSFSR (1917–1920))', *Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky: Mizhvidomchij zbirnyk naukovyh prac'*, Vyp.20, s.135–176.

14. Jefimenko GG., Kul'chyc'kyj, SV., 2008. 'Kordony derzhavni Ukrai'ny, pryncypy ta istorychna praktyka i'h vyznachennja (The boundaries of state-owned Ukraine, the principles and historical practice of their definition)', *Encyklopedija istorii' Ukrai'ny*. T.5. К.: *Naukova dumka*, s.137–148.

15. Jefimenko, G., 2012. 'Status USRR ta i'i' vzajemovidosnyj z RSFR: dovgyj 1920 rik (The status of the Ukrainian SSR and its relationship with the RSFSR: long 1920)', К.: *Instytut istorii' Ukrai'ny*, 367 s.

16. Kabuzan, VM., 2006. 'Ukraincy v mire: dinamika chislenosti i rasselenija. 20-e gody XVIII veka – 1989 god: formirovanie jetnicheskikh i politicheskikh granic ukrainskogo jetnosa (Ukrainians in the world: the dynamics of population and resettlement. 20th years of the XVIII century – 1989: formation of ethnic and political boundaries of the Ukrainian ethnos)', *Instytut rossijskoj istorij RAN*, М.: *Наука*, 658 s.

17. Kvirring, JeI., 1988. 'Izbrannye rechi i stat'i (Selected speeches and articles)', С. С. Диброва (рук. кол. сост.) и др., К.: *Politizdat Ukrainy*, I–XIV, 1–485 с., 1 л. портр.

18. 'KPSS v rezoljucijah i reshenijah s#ezdov, konferencij i plenumov CK. Chast' I. 1898–1925 (CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee. Part I. 1898–1925)', 1953, Издание sed'moe, М.: *Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskij literatury*, 952 s.

19. Kuz'menko, VB., 2005. 'Do istorii' formuvannja pivnichno-shidnogo ta shidnogo kordoniv Ukrai'ny (1917–1925 rr.) (Before the history of the organization of the pivots and scheds of that cordon of Ukraine (1917–1925))', *Universytets'ki naukovyi zapysky*, №4 (16). s.26–30.

20. Lenin, VI., 1999. 'Neizvestnye dokumenty. 1891–1922 gg. (Unknown documents. 1891–1922)', M.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN), 607 s.

21. 'Obshhij svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannyh Pervoj vseobshhej perepisi naselenija, proizvedennoj 28 janvarja 1897 goda (A general summary of the empire results of the development of data from the First General Population Census, January 28, 1897)', 1905, *Izd-e Centr. stat. k-ta Min-va vnutr. del pod red. N. A. Trojnickogo*, SPb., T.1. 288 s.

22. 'Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii. 1897 god (The first general census of the Russian Empire. 1897)', 1904, T. XLI. Tavrisheskaja gubernija', SPb., 310 s.

23. Romancov, VO., 1998. 'Ukrai'ns'kyj etnos: na etnichnyh zemljah ta i'i' mezhamy (XVIII–XX stolittja) (Ukrainian Ethnos: on the ethnical lands and territories (18th – 20th century))', K.: *Vydavnyctvo imeni Oleny Teligy*, 184 s.

24. Sagach, OM., 2011. 'Dijal'nist' Central'noi' administratyvno-terytorial'noi' komisii' pry VUCVK iz zdijsnennja reformy terytorial'nogo ustroju v USRR (20–ti rr. XX st.) (Diversity of the Central Administrative and Territorial Committee at WUCA at the Health Reform Territorial Authority will be arranged in USRR (20th of the XX century))': Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 – istorija Ukrai'ny, Kyi'v, 20 s.

25. 'Sbornik dokumentov o pograničnom spore mezhdu Rossiej i Ukrainoj v 1920–1925 gg. za Taganrogsko–Shahtinskiju territoriju Donskoj oblasti (Collection of documents on the border dispute between Russia and Ukraine in 1920–1925. for Taganrog–Shakhtinsky territory of the Don region)', 2007, Sost. Galkin Ju. I., M., 64 s.

26. Sergijchuk, Volodymyr, 2008. 'Etnichni mezhi i derzhavnyj kordon Ukrai'ny (Etnichni mezhi and the cordon of Ukraine)', Vyd. 3–je, dopovnene, K.: *PP Sergijchuk M. I.*, 560 s.

27. Sergijchuk, V., 1994. 'Ne my zgadaly pro kordony (I didn't say about cordons)', *Rozbudova derzhavy*, №6, s.29–35.

28. 'Sobranie uzakonenij i rasporyzhenij roboche–krest'janskogo pravitel'stva (Collection of laws and regulations of the robotic peasant government)', 1921, №1, 3 janvarja, s.11–12.

29. 'S#ezdy sovetov Vserossijskie i Sojuza SSR v postanovlenijah i rezoljucijah: sbornik (All-Russian and USSR Congresses of Councils in resolutions and resolutions: collection)', 1935, Kommunisticheskaja akademija. Institut sovet'skogo stroitel'stva i prava; podgot. A. Alymov [i dr.], M.: *Izdatel'stvo «Vlast' Sovetov» pri Prezidiume VCIK*, XX, 528 s.

30. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady i upravlinnja Ukrai'ny (Central State Archives of Good Organs of the Government and Administration of Ukraine)', F.1, Op.2, Spr.3146, 31 ark.

31. Tam samo, F.1, Op.2, Spr.1808, 139 ark.

32. Tam samo, F.2, Op.1, Spr.15, 201 ark.

33. Tam samo, F.2, Op.1, Spr.47, 165 ark.

* * *